

Religion på järnåldern

Den nordiska religionen skilde sig åt både mellan regioner och över tid. Någon klar skiljelinje om vad man skulle tro eller inte skulle tro fanns inte heller. Fornnordisk religion var praktisk och pragmatisk och gav stort utrymme för personliga åsikter.

Fornnordisk religion

Den fornnordiska religionen skiljde sig från våra dagars trosriktningar framförallt genom att vara skriftlös. Man hade ingen motsvarighet till Bibeln eller Koranen med moralregler och trossatser som kunde vara rättesnöre för religionsutövarna. I stället vilade den på muntliga traditioner, myter och föreställningar som fördes vidare från generation till generation. Det är tack vare de skrivna källorna från tidig medeltid som man till stor del känner till den nordiska mytologi och föreställningsvärld som förekom i Norden före kristnandet. Kunskaperna om den förkristna religionen i Norden är dock något begränsad till framförallt den yngre järnåldern i allmänhet och vikingatid i synnerhet. Källorna om tiden före detta är få och gissningarna blir fler.

Den äldre järnålderns religion

Kunskaperna om de religiösa föreställningarna i Norden under den äldre järnåldern är mycket bristfälliga. Man finner då och då statyetter och föremål som man kan koppla till religiös utövning, men en vidare tolkning är svår att göra. Man kan ibland via ortnamnsforskningen få fram spår efter förhistorisk kultutövning, men även detta kan vara vanskligt.

De enda samtida skriftliga beläggen kommer från romerskt håll. År 98 e.Kr. beskriver den romerske historikern Tacitus den germanska moder- och fruktbarhetsgudinnan Nerthus. Namnet är språkligt detsamma som Njord, i senare fornnordisk mytologi en manlig gud. I framförallt de östra delarna av Sverige finns förutom ortnamn med gudanamnet Njord även ortnamn som innehåller namnet Njärd. Njärd tyder på att vara detsamma som Tacitus Nerthus. Detta kan vara spår efter ett par av fruktbarhetsgudar som senare fått träda tillbaka till förmån för andra gudar. Även en del platsnamn som innehåller gudanamnen Ull och Skade, tyder på att dessa tillhör en äldre skara av gudar.

Asar och Vaner

Den yngre järnålderns mytologi känner vi desto bättre till. Framförallt beror detta på att antalet litterära källor men också arkeologiska fynd är så

många fler. I vikingarnas värld låg gudarnas hem, Asgård, i centrum och där växte världsträdet upp mot himlavalvet. Var och en av de stora gudarna och gudinnorna hade sin egen gård i Asgård. Runt Asgård låg Midgård, där människorna bodde, och i havet runt Midgård låg Midgårdsormen, som omslöt hela världen. I Utgård bodde varelser som var både gudarnas och människornas motståndare, såsom jättar och troll. Förutom Asgård, Midgård och Utgård fanns det ytterligare områden eller riken fördelade på olika varelser och funktioner.

Precis som människorna levde gudarna i familjer, och dessa var uppdelades huvudsakligen i två ätter, asar och vaner. Till asarnas ätt hörde bland annat Oden och hans hustru Frigg, Tor med sin Siv liksom Balder och Nanna. Till vanernas ätt hörde Njord (bl.a. sjöfartens och fiskets gudom), hans barn Frej (Frö) och Freja (Fröja). Vanernas ätt kan vara en äldre grupp med gudar som under den yngre järnåldern har fått träda tillbaka till förmån för asagudarna. Oden kan räknas bland de främsta asarna, och han var samtidigt skapargud och skaldekunstens och visdomens gud. Hans anknytning till krig och död är tydlig. Oden bodde i Valhall, de dödas sal, dit de stupade krigarna kom från slagfältet. Medan Oden verkar ha varit framförallt överklassens gudom, kungaätternas och hövdingarnas beskyddare, utgjorde Tor en enkel och rättfram gudom. Tor var bondebefolkningens gud, och han var styrkans, åskans och regnets gudom. Han skyddade världen mot onda makter och var mycket populär under vikingatiden. Andra betydande asar var Balder, Heimdal, Ull och Tyr. Bland de kvinnliga asarna, asynjorna, var framförallt Frigg, Gefion och Idun mycket populära. Frej och Freja tillhör de främsta och mest populära gudarna under vikingatid, och båda framställs som fruktbarhetsgudar. Freja är även kärleksgudinna och dödsgudinna.

Blot och offer

Genom de skrivna och arkeologiska källorna känner vi väl till nordbornas stora kult- och offerfester, bloten. Mest känd är Adam av Bremens beskrivning av blotet i Uppsala hednatempel från 1000-talet. Vanligen var det djur som offrades för att blidka de högre makterna, främst gris och häst, men ibland även människor. De större bloten kunde ske med jämna mellanrum, ibland med flera år emellan, ibland flera gånger per år. De mest kända är kanske höstblotet, vinterblotet eller julfirandet och disablötet. Det fanns även andra viktiga blot fördelade över året, och det fanns troligen

ganska stora regionala skillnader i såväl utövning som tidpunkter.

Även i hemmen utövades religiösa riter och mindre blot. Man offrade till gudarna mer eller mindre regelbundet för att hålla sig väl med dessa, oftast i form av matoffer. Det framhålls dock i de medeltida Eddaskrifterna att man inte borde offra onödigt ofta eller mycket eftersom man då kunde lägga för många krav på gudarna. Dessa kunde därigenom bli vredgade – det var bättre att offra sällan än ofta och bara när det var motiverat eller till olika högtider. Troligen favoriserade man dessutom en eller flera gudar. De vanligaste offren var annars att ge mat till förfädernas andar. Allt i människornas vardag genomsyrades av föreställningar om magi och folktro. Överallt fanns andar, väsen och varelser vilka ibland har levt vidare inom folktro i mer eller mindre förvanskad form, ända fram i modern tid.

Slaviska religioner

De människor som levde i Mälardalen under järnåldern, framförallt under vendel- och vikingatid, kom ofta i kontakt med de slaviska och baltiska folken, vilka bebodde områdena söder och öster om Östersjön. Huvudsakligen skedde kontakterna genom handel men också genom krig. Troligen bestod t.ex. en del av befolkningen i vikingastaden Birka i Mälaren av inflyttade slaver och kanske också i andra delar av landet.

Bland de slaviska stammarna utefter östersjökusten dyrkades ett mycket stort antal gudar, däribland husgudar och gudar knutna till större eller mindre territorier eller enskilda stammar. Eftersom västslaverna blev så sent kristna, vet man genom tidigmedeltida krönikörer som Saxo Grammaticus och Thietmar av Merseburg ofta åtskilligt om hur kulten gick till och om hur gudarna gestaltades. Slaverna gav t.ex. gärna sina gudar mänsklig gestalt och gjorde avbildningar av dem. Inte sällan framställdes gudarna som tvillingar eller som gestalter med flera huvuden. Till de största gudarnas ära byggdes tempel i vilka gudarnas beläten stod uppställda.

Arbetstips

• Vilka ideal och vilka funktioner hade de olika gudarna i Norden under järnåldern, t.ex. krigsgudar, fruktbarhetsgudar och liknande? Är det några funktioner som saknas? Om det är så - hur kan det komma sig?

• Vårt svenska samhälle bygger till stor del sin etik och moral på en monoteistisk, kristen grund. Hur skulle samhället se ut om det istället byggde på en polyteistisk, nordisk ”förkristen” grund? Diskutera och jämför med nutida civilisationer med en annan religiös grundsyn t.ex. Japan eller Indien.

• Vilka religioner finns det representerade bland eleverna? Hur ser de på idén att ha många gudar istället för kanske bara en eller ingen alls?

• Samarbeta med lärare i svenska och studera ortnamn runtom skolan. Finns det några namn där man kan se spår efter en förkristen kult?

Att läsa vidare

Det finns ganska mycket litteratur om framförallt den vikingatida mytologin. En mycket bra, lättförståelig och intressant bok är *Skuggor ur en annan verklighet* av Lotte Hedaeger. Denna tar upp framförallt den nordiska religionen under folkvandringstiden (omkr. 400-550 e.Kr.). En annan mycket bra bok är *Människor och makter i vikingarnas värld* av Gro Steinsland. Ytterligare en bra och klassisk bok är *Nordiska gudar och hjältar* av Anders Bæksted.

Kulturmiljöer i Västmanland

Den förhistoriska religionen har lämnat ganska få synliga spår efter sig som man vet om. Många tingsplatser kan dock mycket väl ha utgjort religiösa mötesplatser. En sådan plats kan t.ex. Tingshällarna i Tortuna vara och även Anundshög utanför Västerås. I Västmanland är dock de tydligaste spåren efter den förkristna religionen plats- och ortnamn. Exempel på detta är Frösåker, Odensvi (ett vi är en ’helig plats’), Ullvi, Fröslunda och Skerike (vilket ursprungligen betydde ungefär ”inhägnad helig plats”).

